

**PROBLEMS OF CORRELATION OF CONTRACTUAL
AND DELIKTNOY RESPONSIBILITY IN JUDICIAL
PRACTICE**

Zaika U.

**ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДОГОВІРНОЇ
І ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ**

Ю.О. Заїка

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Важливе місце в регулюванні майнових відносин належить інституту цивільно-правової відповідальності. На нормативному рівні законодавець передбачає правові наслідки негативного характеру, які настають за порушення встановлених правових стандартів поведінки. Однією із найскладніших проблем, які існують сьогодні у судовій практиці, це проблема розмежування підстав та меж договірної та деліктної відповідальності за заподіяну шкоду, що і зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основним засадам договірної і недоговірної цивільно-правової відповідальності присвячені спеціальні дослідження (Г.К. Матвеев, Д.В. Боброва, А.Б. Гриняк, І.С. Канзафарова, Т.В. Ківалова, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, Л.О. Отраднава та ін.). Проте у сучасній юридичній літературі і у судовій практиці відсутня єдність щодо підстав застосування договірної і деліктної відповідальності, її розмежування та визначення меж відповідальності. Про це свідчать численні судові справи, пов'язані із відшкодуванням шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки у випадках, коли шкода заподіявалась під час виконання договірних цивільно-правових зобов'язань.

Метою статті є дослідження підстав настання і особливостей застосування договірної і деліктної відповідальності та визначення критеріїв їх розмежування.

Основні результати дослідження. Важливим способом захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільного обороту є можливість отримати відшкодування майнової і немайнової (моральної) шкоди.

Під цивільно-правовою відповідальністю у доктрині цивільного права традиційно розуміють покладання на правопорушника нового додаткового обов'язку або позбавлення суб'єктивного цивільного права [2, с.24].

Ознаками цивільно-правової відповідальності визнається:

а) компенсаційний характер; б) державний осуд і примус; в) майновий характер; безпосередня відповідальність правопорушника перед потерпілою особою; санкції; можливість добровільного відшкодування шкоди власне правопорушником, без втручання судових чи інших державних органів [8, с. 88]. Проблеми цивільно-правової відповідальності включають в себе і визначення розміру відповідальності, і підстави притягнення до цивільно-правової відповідальності й звільнення, врахування вини потерпілого (божника) тощо [6, с.349]. Головна функція цивільно-правової відповідальності – це відшкодування заподіяної шкоди або збитків.

Дослідження категорії «цивільно-правова-відповідальність» неможливо без з'ясування складу цивільного правопорушення. Традиційно умовами цивільно-правової відповідальності вважають: 1) наявність шкоди; 2) противоправність поведінки заподіювача шкоди; 3) причинно-наслідковий зв'язок між правопорушенням і шкодою, яка настала; 4) вина правопорушника.

Однією із найскладніших питань практичного характеру, які існують сьогодні у судовій практиці, це питання розмежування підстав та меж договірної та недоговірної відповідальності за заподіяну потерпілому шкоду.

Досить поширеною є категорія судових справ, коли предметом розгляду стає питання відповідальності за шкоду, спільно заподіяну потерпілому діями (чи бездіяльністю) контрагента цивільно-правового договору (перевізником, підрядником, комісіонером, зберігачем, охоронцем) та особою з якою потерпілий не перебував у будь-яких договірних відносинах. Такою категорією є і справи про відшкодування шкоди, заподіяної транспортним засобам під час зберігання на автостоянках.

Так А. звернувся до суду з позовом про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної його автомобілю на приватній автостоянці, внаслідок займання автомобіля, що належав С. та зберігався поруч. Згідно з актом про пожежу органу дізнання причиною її виникнення стали теплові прояви електричної енергії внаслідок короткого замикання у електромережі автомобіля «Форд-Оріон», який належав С.

Рішенням Дзержинського районного суду м. Харкова з посиланням на ст.1166 ЦК України (далі ЦК України) («Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду» та ч.2 ст.1187 ЦК України («Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки») позовні вимоги були задоволено частково. Стягнуто з С., як з володільця джерела підвищеної небезпеки, на користь А. 175 000 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 5 000 грн на відшкодування моральної шкоди [13].

Рішенням апеляційного суду Харківської області зменшено розмір моральної шкоди до 1 тис. грн, в іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Аналіз судової практики свідчить, що суди касаційної інстанції неоднаково застосовують одні і ті самі норми матеріального права, зокрема, статті 950, 1166 та 1187 ЦК України, при розгляді аналогічних справ.

Так ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних прав залишено в силі рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області, в якому з посиланням на ст.936 ЦК України («Договір зберігання») та ст.977 ЦК України («Зберігання автотransпортних засобів»), збитки, які були заподіяні автомобілю позивача «Шкода Октавіа» внаслідок пожежі у підкапотному просторі автомобіля «Шевролет-Лачетті» стягнуті із власника автостоянки, оскільки суд вважав, що між власником автостоянки і власником автомобіля виникли договірні відносини із зберігання, відповідно, за заподіяну шкоду відповідати повинен зберігач, який належно не виконав свої договірні зобов'язання [13].

Протилежними за змістом є і низка інших ухвал Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних прав по аналогічним справам.

Таким чином, судова практика, яка склалась з питання визнання відповідальною за шкоду особи, є досить суперечливою. Суди покладають відшкодування шкоди, заподіяної пожежею на автостоянці як володільця джерела підвищеної небезпеки, так і особу, яка надавала послуги за договором зберігання автотransпортного засобу.

Для того щоб в кожному конкретному випадку розмежовувати правові підстави договірної і деліктної відповідальності, необхідно з'ясувати характер порушеного права. Договірні зобов'язання за своєю правовою природою є відносними, оскільки відповідальність за їх належне виконання покладено на заздалегідь визначену особу, межі відповідальності контрагентів конкретизовано в договорі, і в законі.

Договірна відповідальність має місце, коли одна із сторін не виконала чи неналежно виконала умови договору [12, с.115], тобто, заподіювач шкоди порушив конкретний обов'язок, який впливає із договору, що зумовило настання збитків (наприклад, не забезпечив збереження майна контрагента під час перевезення, виконання робіт, перебування в оренді, лізингу та ін.). Тобто, обрання способу захисту повинно залежати не від бажання потерпілого, а від характеру заподіяння шкоди.

Особливість цивільно-правової відповідальності для різних договорів, зумовлюється характером договірних зобов'язань, які покладаються на сторони. Так за договором зберігання автотransпортного засобу зберігач зобов'язаний не лише не допускати проникнення сторонніх осіб на спеціальну стоянку, а і вживати всіх заходів, встановлених договором, законом, іншими актами цивільного законодавства, для забезпечення схоронності речі (ст.942 ЦК України).

За загальним правилом відповідальність у за порушення зобов'язання, настає за наявності вини, яка порушила зобов'язання (умислу чи необмеже-

ності), якщо інше не передбачено законом чи договором (ст.614 ЦК України). Проте в окремих випадках законодавець передбачає відповідальність незалежно від того чи має місце вина відповідальної особи [4]. Особливість відповідальності професійного зберігача за договором полягає в тому, що законодавець не виключає її настання і за відсутності вини зберігача, тобто, якщо шкода речам, які були передані на зберігання, заподіяна внаслідок казусу. Так, професійний зберігач відповідає за втрату, недостачу або пошкодження речей, якщо не доведе, що втрата або пошкодження сталися внаслідок непереборної сили, або із-за властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу або грубої необережності поклажодавця (ст.950 ЦК України). Тобто, понесені поклажодавцем збитки професійний зберігач відшкодовує і у тому випадку, коли вони були заподіяні і без його вини внаслідок цього збігу обставин, які охоронець формально міг відвернути, але не зміг передбачити (казус).

Принцип добросовісності у зобов'язальному праві можна визначити як засаду, що передбачає сумлінну і чесну поведінку суб'єктів при виконанні своїх суб'єктивних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав у зобов'язальних правовідносинах [1, с.116]. Добросовісність передбачає не лише належне виконання договірних обов'язків, а і вчинення звичайних сумлінних дій в межах звичаїв ділового обороту і звичаїв, як таких.

Протиправність як елемент складу правопорушення у договорі зберігання проявляється у вигляді невідповідної до умов договору діях.

У ст.526 ЦК України передбачено, що зобов'язання мають виконуватися відповідно до умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться, з врахуванням фідучіарності договору контокоренту, є підстави вважати, що протиправними будуть і дії контрагента, які суперечать звичаям ділового обороту. До звичаїв ділового обороту за своєю правовою характеристикою можуть бути віднесені звичаї, торгові звичаї, звичаї торговельного мореплавства [9, с.23].

Недоговірні зобов'язання виступають як абсолютні і носять загальний характер, оскільки відповідальність за заподіяну шкоду може бути покладена на будь-яку особу, яка її заподіяла. Деліктні зобов'язання виникають, якщо заподіювач шкоди не перебував у договірних відносинах із потерпілим, тобто відсутні будь-які договірні зв'язки, які зумовлюють виникнення зобов'язань пов'язаних із виконаннях обов'язків сторонами із купівлею-продажем, орендою, перевезенням, зберігання та ін.

Відносини, що виникають у результаті заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, традиційно виділяють у спеціальний делікт у зв'язку з особливостями механізму заподіяння шкоди, а також умов виникнення обов'язку таку шкоду відшкодувати [10, с.142]. І це не є випадковістю, оскільки інститут відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, відноситься до небагатьох цивільно-правових інститутів, де відповідальність може настати і за відсутності окремих елементів складу цивільного правопорушення.

Особливість відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, полягає у тому, що це інститут безвиновної відповідальності, оскільки відповідальність настає за наявності трьох умов: а) протиправності дій заподіювача шкоди; б) наявності заподіяної шкоди; в) причинного зв'язку між протиправною дією та заподіяною шкодою.

Так ч.5 ст.1187 ЦК України не виключає настання відповідальності за заподіяну шкоду володільця джерела підвищеної небезпеки і за відсутності його вини. Від відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки безумовно звільняють дві обставини: непереборна сила і умисел потерпілого.

Факультативною умовою звільнення володільця від відповідальності, є протиправне заволодіння ДПН іншою особою.

Відшкодування шкоди – є одним із проявів цивільно-правової відповідальності і є однією з форм цивільно-правової відповідальності, яка залежно від підстав виникнення поділяється на договірну та недоговірну відповідальність.

Таким чином головні відмінності між договірною і недоговірною (деліктною) відповідальністю полягають у наступному:

1) договірна настає, коли сторони перебувають у відносних правовідносинах, недоговірна – у абсолютних;

2) підстави договірної відповідальності передбачені як законом, так і договором, недоговірної – виключно законом, тобто, відшкодування відбувається на підставі імперативних цивільно-правових норм, дію яких не можна змінити за згодою сторін);

3) договірна покладається на *порушника* договору або на особу, яка за *договором відповідає* за порушника (поручитель, гарант), недоговірна – на порушника або на особу, яка *за законом відповідає* за порушника (батьки, опікуни, лікувальна установа) або взагалі на третю особу, в інтересах якої вчиняються дії (заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності);

4) договірна – це *додатковий обов'язок*, який приєднується до невиконаного обов'язку (поставити продукцію і сплатити штраф), а недоговірна – це *новий обов'язок* замість невиконаного;

5) у недоговірних відносинах заподіяна шкода відшкодовується в повному обсязі. В сфері договору в ряді випадків передбачена обмежена відповідальність. Так відповідальність транспортних організацій може обмежуватися виключною неустойкою;

6) договірна виступає у вигляді відшкодування збитків, стягнення пені, штрафу, неустойки, а недоговірна – виключно у вигляді відшкодування збитків;

7) недоговірна може настати і без вини заподіювача шкоди (ст.1187 ЦК України), в договірній сфері відповідальність без вини є винятком (відповідальність професійного зберігача за казус);

8) недоговірна відповідальність містить випадки відшкодування і за шкоду заподіяну правомірними діями (в стані крайньої необхідності).

Деліктні правовідносини, які виникли за справами, що вивчаються, за своїм характером є загальними, оскільки відсутні підстави застосовувати до їх регулювання норми спеціального делікту, передбаченого ст.1187 ЦК України.

Підставою до притягнення заподіювача шкоди до відповідальності за ст.1187 ЦК України, як володільця джерела підвищеної небезпеки, є те, шкода завдана саме тими шкідливими властивостями об'єкта, завдяки яким він і визнається джерелом підвищеної небезпеки.

Шкода, завдана автомобілем, відшкодовується за правилами ст.1187 ЦК України лише тоді, коли автомобіль рухався [11, с.184].

Самозаймання транспортного засобу не дає підстави вважати його джерелом підвищеної небезпеки, оскільки це не пов'язано із його характеризуючою ознакою, яка дозволяє вважати транспортний засіб джерелом підвищеної небезпеки (самозайматися можуть і побутова техніка – праски, телевізори, комп'ютери) проте це не є підставою розглядати їх в якості джерел підвищеної небезпеки. Самозаймання є характеризуючою ознакою такої категорії джерел підвищеної небезпеки, як горючі рідини (цистерни або інші резервуари з нафтою, спиртом, бензином та ін.).

Підвищеною небезпекою в розумінні ст.1187 ЦК України є небезпека, з якою пов'язана саме експлуатація транспортного засобу, тобто, неможливість повного контролю транспортного засобу під час його руху. При розгляді справи суд повинен виходити з певних вихідних даних, які б дозволили в кожному конкретному випадку, прийняти рішення стосовно того, чи має місце заподіяння шкоди саме джерелом підвищеної небезпеки. Такими загальними критеріями, які дозволяють прийняти обґрунтоване рішення, є ознаки джерела підвищеної небезпеки : наявність шкідливих властивостей та непідконтрольність з боку людини.

За відсутності підстав застосування норм, які регламентують відповідальність з урахуванням особливостей спеціального делікту, оскільки автомобіль, який зберігається на автостоянці, не має підстав визнавати джерелом підвищеної небезпеки, заподіювач шкоди повинен відповідати за заподіяну шкоду на загальних підставах, відповідно до положень ст.1166 ЦК України.

Якщо ж транспортний засіб, який перебував на автостоянці, визнати джерелом підвищеної небезпеки, то покладання відповідальності на власника транспортного засобу, що внаслідок самозагоряння заподіяв шкоду іншим транспортним засобам, суперечить засадам деліктної відповідальності, зокрема відповідальності, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки. Відповідно до ч.2 ст.1187 ЦК України шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Оскільки автомобіль на законних підставах перебував на автостоянці, то володільцем джерела підвищеної небезпеки необхідно визнавати зберігача.

Відповідно до ч.1 ст.950 ЦК України за втрату (нестачу) або пошкодження речі, прийнятої на зберігання, зберігач відповідає на загальних підставах, тобто вина зберігача у пошкодженні речі може полягати у будь-якій формі – умислу, грубої необережності чи простої необачності.

У ч.2 ст.950 ЦК України передбачена відповідальність професійного зберігача і без вини, оскільки підставами звільнення від відповідальності є непереборна сила, такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або умисел чи груба необережність поклажодавця. Встановлене законом правило підвищеного ризику професійного зберігача за незбереженість майна повинно спонукати останнього до використання ефективних засобів, які дозволяють забезпечити належне виконання зобов'язань за договором зберігання.

В.В. Луць справедливо зазначає, що для того, щоб цивільно-правовий договір був дійсним регулятором взаємовідносин його удачників (сторін) в ньому повинні бути чітко сформульовані умови (пункти), які з достатньою повнотою і несуперечливістю одна одній розкривають зміст договору і цілі (мету) його укладення [7, с.302]. На жаль, до укладання договору зберігання автотранспортних засобів, передбаченого ст.977 ЦК України, сторони сталвуться досить таки формально, що і зумовлює низку проблем, які виникають при пошкодженні транспортного засобу, який зберігається на спеціальних стоянках.

Не викликає сумніву твердження, що за загальним правилом, у разі порушення цивільного права та інтересу у потерпілої особи виникає право на застосування конкретного способу захисту, який залежить від виду порушення та від наявності чи відсутності між сторонами зобов'язальних правовідносин [3, с.147]. Не можна не погодитись із тезою, що у зобов'язаннях, які виникають із відшкодування шкоди кредитор і потерпілий можуть не збігатися в одній особі [5, с.135].

Згідно традиційної концепції право на захист є складовою частиною суб'єктивного права. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав зумовлений характером цивільних правовідносин і у ст.16 ЦК України наведені основні способи захисту цивільних прав і інтересів судом.

На розмір заподіяної транспортному засобу шкоди під час його зберігання на автостоянці вплинуло і неналежне виконання зберігачем своїх обов'язків : несвоєчасність виявлення пожежі, відсутність на стоянці засобів вогнегасіння, засобів зв'язку, неспроможність оперативно локалізувати пожежу, що спричинило значне збільшення загального розміру збитків, тобто, винна бездіяльність контрагента. У діях власника транспортного засобу присутня вина також у формі необережності, оскільки він не забезпечив належний технічний огляд автомобіля, внаслідок чого виникло загоряння транспортного засобу і була заподіяна шкода.

Висновки. При виникненні деліктних зобов'язань загального характеру і спеціальних підстав договірної відповідальності, відповідальність за заподіяну шкоду повинна покладатися на контрагента за договором, який неналежно виконав зобов'язання, оскільки відсутні підстави для звільнення його від цивільно-правової відповідальності. Заподіяна шкода та її розмір знаходяться у прямому причинному зв'язку з протиправними діями як власника транспортного засобу, так і професійного зберігача. Укладений договір зберігання є спеціальною підставою виникнення зобов'язань, а заподіяння шкоди в значному розмірі спричинила вина професійного зберігача у вигляді бездіяльності.

Останній набуває право регресної вимоги до безпосереднього заподіювача шкоди або може залучити його як третю особу при розгляді справи в суді. Розмір відповідальності професійного зберігача і безпосереднього заподіювача шкоди повинен визначитися судом з врахування ступеня вини кожного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Боднар Т.В.* Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві / Т.В. Боднар: [монографія] – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
2. Відповідальність у приватному праві: [монографія] / І.Безклубий, Н.Кузнецова, Р.Майданик та ін. / За заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с.
3. *Дзера О.В.* Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України / О.В. Дзера, І.О. Дзера // Актуальні проблеми приватного права України: Зб. статей до ювілею Н.С. Кузнецової / Ред. Р.А. Майданик та О.В. Кохановська. – К. : ПрАТ «Юрид. практика», 2014. – С.127-152.
4. *Заїка Р.Ю.* Юридична природа цивільно-правової відповідальності без вини / Р.Ю. Заїка // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 7-14.
5. *Ківалова Т.С.* Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): [монографія] / Т.С. Ківалова. – Одеса : Юрид. літ., 2008. – 360 с.
6. *Кузнецова Н.С.* Інститут цивільно-правової відповідальності у цивілістичній доктрині України // Правова доктрина України: У 5 т. – X. : Право, 2013, – Т. 3. Доктрина приватного права: Н.С. Кузнецова, О.Є. Харитонов, Р.А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – С. 330-349.
7. *Луць В.В.* До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору / В. В. Луць. Вибрані праці. До 80 річчя від Дня народження та 50-ти річчя наук.-пед. і громадської діяльності. – К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. – С. 289-303.
8. *Майданик Р.А.* Цивільно-правова відповідальність // Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Відп. ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013 – С. 86 – 147.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – [5-е вид. перероб. і допов.] / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – Т. 2. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 832 с.
10. *Отраднава О.О.* Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: [монографія] / О.О. Отраднава. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
11. Справи про відшкодування шкоди в судовій практиці: [навч. метод. посіб.] / А.І. Дрішлюк, В.І. Дрішлюк, Л.О. Єсіпова та ін. / За ред. В.В. Луця. – Одеса: ОДУВС, 2009. – 428 с.
12. Українське цивільне право: [навч. посіб.]; [3-тє вид. перероб. та доп.] / За ред. Ю. О. Заїки. – К. : ЦУЛ, 2014. – 358 с.
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/>

Заїка Ю.О. Проблеми співвідношення договірної і деліктної відповідальності у судовій практиці

У статті досліджуються підстави договірної і деліктної відповідальності та проблеми їх розмежування, які виникають у судовій практиці. За відсутності підстав для звільнення контрагента за договором від відповідальності за заподіяну шкоду, сторона за договором виступає як відповідальна особа перед потерпілим набуває водночас право регресу до безпосереднього заподіювача шкоди.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, вина, договірна цивільно-правова відповідальність, недоговірна цивільно-правова відповідальність.

Заїка Ю. А. Проблемы соотношения договорной и деликтной ответственности в судебной практике

В статье исследуются основания договорной и деликтной ответственности и проблемы их разграничения, которые возникают в судебной практике. При отсутствии оснований для освобождения контрагента по договору от ответственности за причиненный ущерб, сторона по договору выступает как ответственное лицо перед потерпевшим, приобретая одновременно право регресса к непосредственному причинителю вреда.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, вина, договорная гражданско-правовая ответственность, недоговорная гражданско-правовая ответственность.

Zaika U. Problems of correlation of contractual and deliktnoy responsibility in judicial practice

In the article probed grounds of contractual and tort responsibility and problems of their differentiating, which go deep in judicial practice. In default of grounds for liberation of contractor by agreement from responsibility for the cause harm, a side by agreement comes forward as a responsible person before a victim acquires at the same time right of recourse to direct causer of harm.

Keywords: civil liability, guilt, contractual civil liability, uncontractual civil liability.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2015.